

Висновки. Автором визначені методологічні аспекти соціально-відповідального ставлення до оцінювання формування кадрового потенціалу ВНЗ, що забезпечило підвищення результативності означеного процесу через урахування організаційно-структурного та процесуально-функціонального аспектів реалізації означеного підходу.

Виявлена наявність американської, європейської та азіатської моделей формування соціальної відповідальності працівників, що дало змогу актуалізувати означену проблему в освітній сфері, а також запропонована генеза розвитку навчальних закладів за критерієм ступеня імплементації принципів соціальної відповідальності в науково-педагогічній діяльності.

Реалізація комплексного підходу до оцінювання рівня сформованості кадрового потенціалу ВНЗ через упровадження авторської методики забезпечить раціональніше планування, організацію й реалізацію кадрових заходів у напрямі досягнення стратегічної мети розвитку цих навчальних закладів, а

також допоможе оптимізувати основні кадрові заходи з урахуванням розвитку ідей філософії людиноцентризму в системі вищої освіти.

Література

1. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / кол. авт. : О. Лазоренко, Р. Колишко [та ін.]. – К. : Енергія, 2008 – 96 с.
2. Гойко А. Ф. Ринок праці та зайнятість: навч. посіб. / А. Ф. Гойко. – К. : НДЦ ПЗРП, 2008. – 228 с.
3. Парсонс Т. Функциональная теория изменения. Американская социологическая мысль / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц / Т. парсонс ; [сост. Е. И. Кравченко ; под ред. В. И. Добренкова]. – М. : Московск. ун-т, 1994. – 460 с.
4. Левицька Є. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку соціальної відповідальності вітчизняних підприємств сфери послуг [електронний ресурс] / Є. Г. Левицька. – Режим доступу : <http://www.economy.com.ua>
5. Чернишова Є. Р. Вимірювання ефективності формування кадрового потенціалу навчальних закладів системи післядипломної педагогічної освіти / Є. Р. Чернишова // Проблеми освіти: наук. зб. / Інст-т інновац. технологій і змісту освіти. – 2011. – № 69. – С. 110–119.
6. Чернишова Є. Р. Формування кадрового потенціалу системи післядипломної педагогічної освіти: науково-практичні основи: монографія / Є. Р. Чернишова; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 472 с.
7. Symposium Monte Carlo methods. Held at the University of Florida. Conducted by Statistical laboratory. Sponsors by Wrightair development center of the Airresearch and development command. March 16 and 17, 1954 / Ed. ByHerbertA.Mayer. – NY: Willey; London: Charman&Hall, 1956. – 382 p.
8. Tom 133 Monograficzna seria wydawnicza – Biblioteka Pedagogiki Pracy Ukazuje sie od 1987 r. Redaktor naukowy: prof. dr hab. Henryk Bednarczyk / Wils T., Le Louran J.-J., Guerin G. La planification strategique des ressource humaines // Les presses de l'universite de Montreal, 1991.

УДК [378.4(477.54: 378.11)]“18”

Людмила Зеленська

ПРОФЕСОРСЬКИЙ ДИСЦИПЛІНАРНИЙ СУД В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Людмила Зеленская. Профессорский дисциплинарный суд в университетах Украины второй половины XIX века.

Ludmila Zelenskaya. Professorial Disciplinary Court in the Ukrainian Universities of the Second Half of the XIX Century.

А Представлено ретроспективний аналіз теорії й практики діяльності професорських дисциплінарних судів, що з'явилися в структурі вітчизняних університетів у другій половині ХІХ століття; визначена нормативно-правова база, розкриті особливості реалізації покладених на них функцій; узагальнено досвід роботи з урахуванням специфіки досліджуваного періоду.

А Представлен ретроспективний аналіз теорії і практики діяльності професорських дисциплінарних судів, которые появились в структуре отечественных университетов во второй половине XIX века; определена нормативно-правовая база; раскрыты особенности реализации возложенных на них функций; обобщен опыт работы с учётом особенностей исследуемого периода.

С The article is devoted to the theoretical and practical retrospective analyses of Disciplinary Courts activity that appeared in the structure of the Soviet universities in the second half of the XIX century; legislative basis is defined, the peculiarities of realization their functions are viewed; the experience of work in accordance with the peculiarities of the investigated period is summarized.

Ключові слова: університет, професорський суд, склад, повноваження, студенти, вчена рада.

Ключевые слова: университет, профессорский суд, состав, полномочия, студенты, учёный совет.

Key words: university, Professors Court, staff, duties, students, Academic Council.

Постановка проблеми. Для України початку ХХІ ст. характерне реформування системи вищої освіти, що орієнтується на світові демократичні традиції. Відповідно змінюється освітньо-виховна парадигма: пропонується новий зміст, нові стосунки, новий педагогічний менталітет.

Вищезазначене зумовлює необхідність проведення історико-порівняльного аналізу генези вітчизняної вищої школи, відстеження особливостей утвердження академічних свобод і цінностей на різних етапах її становлення й розвитку, які виступали вагомим чинником демократизації освітніх процесів.

У цьому контексті науковий інтерес викликає діяльність професорських дисциплінарних судів, що з'явилися в структурі вітчизняних університетів у другій половині ХІХ ст. й мали на меті здійснення виховного й корекційного впливу на студентське середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення стану наукового розроблення проблеми засвідчує, що діяль-

ність професорських дисциплінарних судів у вітчизняних університетах ХІХ ст. до цього часу не стала предметом окремого дослідження. Питання формування їх особового складу, делегування повноважень, напрями діяльності знайшли часткове висвітлення лише в ювілейних виданнях, присвячених історії становлення й розвитку Харківського, Київського, Одеського (Новоросійського) університетів, а також дослідженнях науковців (А. Алексюк, Н. Дем'яненко, М. Євтух, О. Іванов, Г. Косінова, О. Микитюк, С. Посохов, Л. Прокопенко, Г. Щетиніна та ін.) у контексті аналізу генези університетської освіти в Україні.

Мета статті – з'ясувати теоретичні питання організації діяльності професорських дисциплінарних судів в університетах України протягом другої половини ХІХ ст. та узагальнити досвід їхньої роботи з урахуванням специфіки досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. У процесі наукового пошуку встановлено, що з прийняттям статуту 1863 р. у

структурі університетів України було запроваджено нову установу – університетський (професорський) суд, компетенції якого підлягали справи щодо порушення студентами встановлених правил, сутички між студентами, студентами, викладачами та посадовими особами університету, навіть якщо такі відбулися поза межами університетських приміщень (п. 58).

Наголосимо, що статут 1863 р. не надав університетському суду чіткої організації, закріпивши цю функцію за вченими радами. Останні, на підставі § 56 мали щороку обирати з-поміж професорів університету трьох суддів і на випадок хвороби або відсутності одного з них, трьох кандидатів. Обрані вченою радою члени суду підлягали затвердженню попечителя.

Знаменно, що один із суддів та один із кандидатів мали належати до юридичного факультету. Обов'язки голови суду покладали також на представника цього ж факультету.

Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 5; 11] та архівних матеріалів [2; 3; 4; 12] дозволяє констатувати, що вчені ради університетів України впродовж дії статуту 1863 р. ставилися до покладеного на них обов'язку щодо обрання членів професорського суду з належною відповідальністю, дбаючи у такий спосіб про справедливість і належний рівень функціонування судової установи. Так, учена рада Харківського університету на засіданні 1 вересня 1863 р. обрала склад суду, до якого ввійшли професори Пахман, Бейер, Соколов. Очолив університетський суд професор Пахман, відомий юрист, у майбутньому сенатор [1, с. 206]. Згідно з рішенням ученої ради Новоросійського університету протягом 1865/66 н. р. (у перший рік функціонування університету – З. Л.) обов'язки суддів і кандидатів у судді було покладено на професорів Власьєва, Лапшина, Орбінського, Смирнова, Ценковського [5, с. 666–667]. Учена рада університету Св. Володимира, наприклад, 1869 р. затвердила університетський суд у такому складі: проф. Ващенко-Захарченко, Демченко, Цехановський. Кандидатами в судді було обрано проф. Ромера, Сидоренка та Ренненкампа [12].

У контексті дослідження привертає увагу той факт, що правила накладання стягнень, визначення міри покарання стосовно правопорушень студентів, на підставі яких мали діяти ректор, проректор (інспектор), правління й професорський суд, порядок діловодства в університетському суді також мали укладатися вченими радами кожного окремого університету й затверджуватися попечителем.

Результати наукового пошуку засвідчили, що, зважаючи на вищезазначений припис статуту 1863 р., учена рада університету Св. Володимира уклала «Правила про порядок діловодства в університетському суді» такого змісту:

- справи в університетському суді підлягають розгляду лише після порушення відповідного клопотання з боку правління;
- засідання суду призначаються за необхідності;
- усі свідки, причетні до справи, запрошуються до суду головою через канцелярію проректора. У разі відсутності звинувачуваного на суді після першого виклику, йому надсилається ще один з припискою про те, що справу буде вирішено за відсутності останнього;
- університетський суд розглядає справи в усній формі шляхом закритого засідання;
- університетський суд визначає міру покарання відповідно до «Правил про обов'язки студентів і порядок в університеті», беручи до уваги провини підсудного, як-от: 1) зауваження; 2) догана; 3) пропозиція залишити університет; 4) відрахування з університету на рік або без права поновлення; 5) виключення з університету із повідомленням про це інші університети; 6) позбавлення права на звіль-

нення від плати за слухання лекцій;

- постанови університетського суду занотовуються у книзі рішень;

- апеляції на рішення суду не допускаються. Однак, ті з них, що стосуються відрахування студентів з університету, підлягають розгляду й затвердженню вченої ради. У разі ухвали ради щодо виключення студента з університету, рішення останньої вимагає погодження попечителя;

- постанови університетського суду, що вимагають затвердження вченої ради й попечителя, приводяться до виконання вченою радою, всі інші – судом;

- у разі, якщо порушення студентом університетських правил супроводжувалося якимось карним учинком, останній, після виключення із числа студентів університету, передається до загального державного суду разом із копією рішення професорського суду університету [9, с. 19–20].

Підкреслимо, що подібні «Правила діловодства в університетському суді» були затверджені вченою радою Харківського університету на засіданні 20 серпня 1863 р. Серед іншого, у цих правилах зазначалося: а) на розгляд суду справи передаються правлінням для встановлення міри покарання студента за скоєну провину; б) суд має «домашній», а не публічний характер, а тому на його засідання не допускаються будь-які сторонні особи; в) висновок щодо провини викладача виноситься на розгляд ученої ради [11, с. 133].

Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 5] та архівних матеріалів [2; 3; 4] дозволяє стверджувати, що, в цілому, діяльність професорських судів в університетах України протягом 60-х – 70-х років XIX ст. мала тимчасовий і випадковий характер. Найчастіше приводом для розгляду справ в університетському суді слугували брутальність студента стосовно професора або ректора, образа товариша словом або діями, зловживання грішми, що були зібрані на користь бідних студентів. Наприклад, професорський суд університету Св. Володимира на засіданні 18 лютого 1865 р. розглянув клопотання медичного факультету, передане в правління університету, про відмову складати іспити на звання лікаря сторонньому слухачеві А. Полтовичу й заборону останньому відвідувати університет. Приводом до такої заяви послугував той факт, що він під час складання іспиту професору А. Шефферу на звання лікаря одержав оцінку «незадовільно», дозволивши на цій підставі брутальність стосовно названого професора. До того ж, у день проведення іспиту на професора А. Шеффера було вчинено нічний напад. В одному з нападників професор упізнав А. Полтовича.

Університетський суд підтримав клопотання медичного факультету й передав справу на затвердження вченої ради й попечителя. Показово, що вчена рада університету Св. Володимира рішенням від 23 лютого 1865 р. затвердила постанову університетського суду й визнала за необхідне опублікувати вирок у столичних «Відомостях» і повідомити про цей факт усі вищі навчальні заклади Російської імперії [3].

Проте, як свідчать результати проведеного дослідження, кількість випадків, коли один або декілька студентів підлягали університетському суду, була незначною. Наприклад, у Новоросійському університеті до 1868 р. не було зафіксовано жодного такого випадку, 1868 р. – 1, 1870 р. – 1, 1871 р. – 1 [5, с. 667].

Учені ради в якості «вищої інстанції з розгляду судових справ», доволі рідко втручалися у роботу університетського суду. Як правило, до порядку денного їх засідань вносилися питання про унормування окремих приписів, що торкалися організації судочинства в університеті, або прийняття рішень із тих судових справ, які вимагали затвердження професорської колегії. Наприклад, 1871 р. в учених радах

університетів України обговорювалося питання про те, як університет може впливати на студентів, які вчинили протиправні дії поза межами університетських приміщень, оскільки в такому разі, за виключенням зіткнень з представниками університету, вони не підпадали під вплив професорського суду.

З огляду на вищезазначене, вчена рада Харківського університету постановила, що такі справи мають обов'язково виноситися на розгляд професорської колегії, яка в кожному окремому випадку приймає рішення про виключення студента з університету або продовження останнім навчання [1, с. 206]. Оскільки думку вченої ради Харківського університету поділяли й члени професорських колегій інших вітчизняних університетів, міністром народної освіти 1871 р. було оприлюднено циркуляр такого змісту: «1) у випадку отримання керівництвом університету відомостей про студентів, які зазнали стягнень на підставі рішень державних судових органів за протиправні дії, скоєні ними поза межами університетських приміщень, на ректора університету покладається обов'язок включати до порядку денного засідань вченої ради питання про те, чи може такий студент продовжувати навчання, або ж має бути відрахований із університету; 2) названої процедури треба дотримуватися й у випадках, коли за вчинені протиправні дії студенти не притягувалися до відповідальності судами загальної юрисдикції, хоча про скоєну ними провину стало відомо керівництву університету [4, с. 4]

Дії університетського суду й професорської колегії стосовно студентів, які вчинили протиправні дії поза межами університету, простежимо на прикладі університету Св. Володимира. Так, професорський суд на засіданні 28 листопада 1863 р. розглянув судову справу студента медичного факультету В. Ланевського, який, отримавши від проректора відпустку для поїздки до м. Житомира на період з 29 січня по 7 березня поточного року, не повернувся до університету в установлений термін. До того ж, за час відсутності в університеті він був заарештований і підданий слідству з боку Польового військового суду в м. Житомирі за намір приєднатися до групи повстанців [2].

Керуючись п. 102 статуту 1863 р., а також пп. 105, 117–119 «Правил для студентів університету Св. Володимира», університетський суд постановив: «1) Виключити В. Ланевського із числа студентів; 2) зробити щодо цього інцидента запис у його гімназійному атестаті; 3) повідомити про факт виключення названого студента інші університети та Медико-хірургічну академію» [2, с. 12].

В аспекті досліджуваного питання привертає увагу той факт, що оскільки статут 1863 р. делегував ученим радам право затверджувати постанови університетського суду лише в «окремих випадках», межі компетенції професорських колегій із судових справ не були встановлені чітко. Як правило, вони визначалися в правилах для студентів, що укладалися кожним університетом самостійно й затверджувалися вченою радою й попечителем. Зокрема, на підставі «Правил для студентів і сторонніх слухачів лекцій в Харківському університеті» (1863 р.) компетенції вченої ради підлягали справи, що торкалися відрахування студентів з університету на один рік, виключення без права поновлення, а також відрахування із повідомленням про цей факт інші вищі навчальні заклади Російської імперії [8, с. 918]. У разі, якщо порушення студентських правил супроводжувалося якимось карним учинком, вчена рада після детального вивчення звіту депутата від університету в карному суді й зважаючи на тяжкість злочину мала прийняти виважене рішення з приводу того, чи залишати підсудного в числі студентів до завершення розгляду справи, чи виключати його з університету негайно. До того ж, у випадках значних без-

чинств, скоєних кимось із сторонніх слухачів університету, вчена рада набувала права своїм рішенням заборонити останнім вхід до університету. Знаменно, що таке рішення вченої ради вимагало опублікування в пресі [8, с. 918].

Підкреслимо, що вчена рада Новоросійського університету з-поміж установлених приписів до «Правил для студентів», рішенням від 7 вересня 1870 р. постановила доводити до відома останньої всі судові справи, міра покарання за якими передбачала звільнення з університету [4].

У процесі наукового пошуку зафіксовані й випадки, коли вчена рада перебирала на себе функції безпосередньої судової інстанції, оминувши процедуру розгляду дисциплінарних порушень в університетському суді. Так, 19 травня 1882 р. в Новоросійському університеті було скликане позачергове засідання вченої ради, на якому ректор оприлюднив власну заяву щодо нанесення йому образи з боку студентів. Приводом до такої заяви послугував лист, надісланий на домашню адресу останнього з вимогою залишити ректорську посаду. Лист підписали 95 студентів [10, с. 139].

В аспекті досліджуваного питання викликає інтерес той факт, що ректор Новоросійського університету проф. Ярошенко, керуючись п. 84 «Правил для студентів...», виніс учинок студентів на розгляд не професорського суду, а вченої ради. Під час дискусії, у якій брали участь проф. Шпилевський, Сабінін, Успенський, Малінін, Шведов, Патлаєвський, Некрасов, Трачевський, Леонтович та ін., думки членів ради щодо розв'язання цієї справи розділилися. Зокрема, проф. Шпилевський, Сабінін, Успенський наголошували на тому, що названа справа вимагає розгляду в професорському суді, а тому ректор припустився порушення п. 84 «Правил для студентів», передавши її на розгляд вченої ради. На їхнє переконання, вчена рада має право й водночас зобов'язана розглянути названу справу з погляду адміністративно-виховного, тобто з'ясувати причини, що викликали прецедент, і вжити заходів для попередження подібних випадків, що вказують на хворобливий стан університету [10, с. 142–143]. До того ж, названі члени ради акцентували увагу на тому, що з порядком денним позачергового засідання ради члени останньої не були завчасно ознайомлені, а тому ухвалення рішення про долю 95 звинувачуваних за таких умов неодмінно призведе до невинуватої помилки [10, с. 143].

Натомість проф. Малінін, Патлаєвський, Клименко та ін. вказували на той факт, що статут 1863 р. закріпив за вченою радою статус «вищої інстанції з розгляду всіх справ». Вина підсудних є очевидною, тому передача справи в дисциплінарний суд лише затягне процес і спричинить напругу в університеті, тим паче в той час, коли вже розпочалися іспити [10, с. 144–145].

Показово, що під час голосування питання про те, передавати справу на розгляд університетського суду чи вирішувати колегіально, більшість членів ради (12 проти 7) підтримала останню пропозицію.

З огляду на це, у ході засідання вченої ради були заслухані довідки про поведінку й благонадійність підсудних студентів. Після обміну думками вчена рада ухвалила рішення такого змісту: «Визнаючи вчинок студентів, які підписали лист на ім'я ректора, вартий осуду, 1) студентів Поляка Вульфа, Шмигелевського Михайла, Гольденберга Веніаміна, Немировського Якова, Гусакова Андрія, Хавкіна Маркуса, Ітипа Андрія, як таких, що вже були пов'язані зобов'язанням про те, що у разі нового вчинку їх буде виключено з університету, відрахувати з правом вступу до інших університетів і позбавленням такого права у Новоросійському університеті; 2) іншим студентам, що підписали названого

листа, оголосити від імені вченої ради догану [10, с. 146].

Цінним з огляду на досліджувану проблему є й той факт, що в жодному із документів, які регулювали діяльність судових інстанцій університету, не порушувалося питання щодо можливості касації їх рішень з боку вченої ради. Як показали результати проведеного дослідження, це питання стало предметом обговорення на засіданні вченої ради Новоросійського університету 25 лютого 1882 р. Приводом до цього послугував вирок університетського суду про звільнення з університету групи студентів, які 20 листопада 1881 р. зі свистом і вигуками зустріли декана юридичного факультету професора Патлаєвського у холі головної будівлі. Така акція була зумовлена подіями, що мали місце на засіданні юридичного факультету, де професор Патлаєвський виконував обов'язки головуючого [10, с. 37–38].

Учена рада більшістю голосів скасувала рішення університетського суду, посилаючись на недостатність звинувачень. Проте, міру покарання за вчинену провину встановлено не було. У цьому випадку попечитель навчального округу призупинив рішення вченої ради, направивши його для розгляду в Міністерство народної освіти. Показово, що у відповіді міністра з названого питання, зокрема, зазначалося: «Компетенції вченої ради мають підлягати лише ті рішення університетського суду, що на підставі «Правил для студентів...» вимагають затвердження загальноуніверситетського колегіального органу».

Вищезазначене зумовило створення вченою радою Новоросійського університету спеціальної комісії з перегляду чинних «Правил...». Названа комісія запропонувала внести зміни до п. 48–58 «Правил для студентів Новоросійського університету», що дало б змогу закріпити за вченою радою статус апеляційної й касаційної інстанції [10, с. 38].

Зазначимо, що під час обговорення проєктованих змін, у виступах членів ради зверталася увага на те, що університетський суд має залишатися «самостійною установою», а не виконувати роль «слідчої комісії вченої ради». Проте мають бути чітко визначені межі компетенції «педагогічного способу дій» останнього, щоб виключити «можливість зловживання з боку суду делегованим йому правом». Закріплення ж за вченою радою обов'язків апеляційної й касаційної інстанції, на думку більшості членів ради, «не зашкодить характеру університетського суду як першої судової інстанції на зразок того, як не знижує судова палата або касаційний департамент значення окружного суду» [10, с. 79].

У контексті порушеної проблеми особливої ваги заслуговує погляд члена ради названого університету професора Кандакова. Останній, зокрема, зазначав: «Роль суду має бути суто юридична, формальна. Тому його компетенція має обмежуватися констатуванням факту підсудності й визначення міри покарання. Роль ученої ради – виключно моральна. Вона покликана оберігати честь і гідність університету» [10, с. 82].

Як свідчать результати наукового пошуку, запропоновані вченою радою Новоросійського університету зміни в університетському судочинстві, не знайшли підтримки в Міністерстві народної освіти. У цілому, ставлення останнього до функціонування університетських судів було неоднозначним. Унаслідок звинувачення в неефективній діяльності в умовах студентських заворушень у період з 1879 по 1882 р. університетські суди були ліквідовані. У статуті

1884 р. функціонування такої університетської структури, як професорський суд, взагалі не передбачалося. До того ж, суттєве звуження університетської автономії й колегіального самоврядування за статутом 1884 р. призвело до вилучення з компетенції вчених рад судово-поліцейської функції й зосередження її в руках правління. Наразі, за правлінням закріплювалося право розглядати всі студентські справи, що торкалися порушень установлених правил у межах університету, виносити вирок у формі догани, арешту в карцер, звільнення або виключення з університету [7, с. 43].

Зауважимо, що поновлення роботи професорського дисциплінарного суду у вітчизняних університетах припадає лише на початок ХХ ст., коли 1902 р. набули чинності «Тимчасові правила про професорський дисциплінарний суд у вищих навчальних закладах Міністерства народної освіти».

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що протягом другої половини ХІХ ст. діяльність професорських дисциплінарних судів у вітчизняних університетах не була сталою. Статусом самостійного підрозділу в організаційно-управлінській структурі університету вони володіли лише в період дії статуту 1863 р. Компетенції останніх підлягали справи щодо порушення студентами встановлених правил, сутічки між студентами, викладачами та посадовими особами університету, навіть якщо такі відбулися поза межами університетських приміщень. Рішення з цих справ мали носити виключно педагогічний, виправний характер. Склад, повноваження, способи підзвітності професорських судів іншим управлінським структурам регламентувалися спеціальними правилами, розроблення й схвалення яких покладалися на вчені ради університетів. Однак, звинувачені у неефективності здійснюваних заходів, неспроможності запобігти студентським виступам, професорські дисциплінарні суди протягом 1879–1882 років змушені були призупинити свою діяльність, а із уведенням статуту 1884 р. були ліквідовані.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. **Предметом подальшого вивчення** може бути специфіка діяльності професорських дисциплінарних судів в університетах України на початку ХХ століття.

Література

- Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые столет его существования (1805–1905), составленный профессорами Д. И. Багалеем, Н. Ф. Сумцовым, В. П. Бузескулом / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
- ДАК, Оп. 302, Спр. 305 «Об исключении студентов из университета по решению университетского суда», 1863. – 12 арк.
- ДАК, Оп. 304, Спр. 2 «О ночном нападении студента Полтовича на проф. Шеффера», 1865. – Арх. 10–11.
- ДАОО, Оп. 11, Спр. 7 «О порядке предания студентов университетскому суду», 1870, 22 арк.
- Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета : ист. записка экстра-ординарного профессора А. И. Маркевича и академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Эконом. тип., 1890. – 734 с.
- Общий устав Императорских российских университетов 1863 г. – СПб., 1863. – 43 с.
- Общий устав Императорских российских университетов 1884 г. – СПб., 1884. – 51 с.
- Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Харьковском университете // Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1867. – Т. 3 : (1850–1864). – С. 904–923.
- Правила для учащихся университета Св. Владимира // Унив. известия. – 1863. – № 1–9. – С. 1–25.
- Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета с 21-го января по 16 сентября 1882 года // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1883. – Т. 35. – С. 1–258.
- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев, В. І. Кадеєв, С. І. Посохов [та ін.]. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
- ЦДІАК, Ф. 707, Оп. 35, Спр. 92 «Об утверждении судьями университетского суда профессором университета Св. Владимира: Ващенко-Захарченко, Демченко и Цехановского и кандидатами по ним: Ромера, Сидоренко и Ренненкамфа», 1869, 3 арк.